

# ÖRÖKSÉG

POMOGÁTS BÉLA

## DÉRY TIBOR ÉS DUBROVNIK

Manapság divat Dubrovnikba utazni, s alig van magyar író, aki jugoszláviai látogatása során ne ejtette volna útba a sziklára épült, fehéren szikrázó dalmát várost, a Dél eme tündéri rezervátumát. Ahol minden ott van a délszaki táj és természet ajándékaiból: a tenger, a pálmák, a napsütés. És ahol a Kelet-Európában máskor oly mostoha történelem is ajándékozó kedvvel s kegyelemmel óvta meg a régi falakat, épületeket, a katedrális, a kolostorokat, a középkor »plein-air« múzeumát kínálva a hazájukban kevésbé kényeztetett magyar turistáknak. Múzeum, egyszersmind eleven város, amely nemcsak régi falával, reneszánsz díszével ragadja meg a vándor figyelmét, képzeletét, hanem az utcáin, tengeri fürdőin és kávéméréseiben nyüzsgő élettel is.

Déry Tibort is ez az élet kápráztatta el, négy évtizeddel ezelőtt. Ennek az életnek a derűjében pihente ki korábbi vándorlásának fáradalmát, s itt készült élete legnagyobb művére. Kalandos előzmények után érkezett Dubrovnik fehérló falai közé 1933 tavaszán. A tizenkilences proletárforradalom bukása után nyugat-európai emigrációba vonult, 1926-ban hazatért Budapestre, de nem tudott gyökeret verni az irodalmi életben, a konzervatív magyar társadalom körülményei között. Rossz közérzetét jelezte szüntelen vándorlása, belső emigrációjából újra meg újra külföldre szökött. Dél-Olaszországba, Norvégiába, Erdélybe utazott, majd 1931-ben egy időre Berlinben: a baloldali irodalom és az avantgarde mozgalmak egyik európai fővárosában szeretett volna letelepedni. Nehéz időben érkezett: a német kommunisták akkor folytatták élethalálharcukat a hatalomra készülődő fasizmussal. A náci párt hamarosan uralomra is került, s Déry sietve elhagyta Berlint, most már az európai reakció fővárosát.

Rövid budapesti kitérő után érkezett a jugoszláv tengerpart gyönyörű városába, hogy felkészüljön nagy munkájára, s valóra váltsa frői terveit. A fasizmus előretörése láttán ugyanis Déry újrafogalmazta írói elképzeléseit, ars poeticáját, átgondolta szemléletét és módszerét. Elkő-

telezett cselekvésre és befogadó közösségre vágyott, és ezt a munkásosztály harcában és mozgalmában találta meg. Berlini tartózkodása során élénk figyelemmel szemlélte a német kommunisták antifasiszta küzdelmét, s arra készült, hogy hazatérve majd egy nagyszabású regényben vet számot a magyar társadalom helyzetével és a magyar munkásosztály, a magyar kommunista mozgalom harcaival. Azonban a nagy mű megírása előtt egy évet írói »ujgyakorlatokra« szánt, arra, hogy az izolált én, a magányos személyiség szürrealisztikus látomásai után a szélesebb körű társadalomábrázolás módszerét, tárgyiasabb hangját sajátítsa el. Ez az »ujgyakorlat« a *Szemtől szembe* című novellafüzérben öltött alakot, amelyet Dubrovnik nyári ege alatt írt.

A régi városban lakott, a Jakova utca 7-es számú házában, egy apró szobában. Ez a szoba azonban a tengerre nézett: »előbb a széles, szaggatott sziklapartra, majd a tengerre, a tengerben pedig, jó messzire a parttól, a zölden viruló Locrum szigetére.« Ebben a szobában dolgozott. Ahogy évtizedek múlva *Ítélet nincs* című memoárjában írja: »Hármas sugárzásukban igyekeztem megírni azt, mit egy évvel előbb egészen más közegben Berlinben megéltem: a kommunisták harcát a felnövekvő náci mozgalom ellen. A nyugalmas, mindig ragyogó kék tenger fénySOROMPÓT állított az elmúlt események elé, hogy illő distanciából szemlélhessem őket. Nézelődtem, tűnődtem, sőt írtam is napi tíz-tizenkét órát. Délelőttönként a szomszéd Argentína penzión sziklastrandján, egy sziklán ülve, egy másiknak a hátamat támasztva, délután s este a tengerre szolgáló ablak előtt, asztalnál. Remekül éreztem magam. Reggelire egy szelet mozzarella fogyasztottam, egy pohár vörös borral. Ebédre ugyanazt, valamivel nagyobb adagolásban, egy-két fűrt szőlővel megfejelve. Estére azt, amit ebédre.«

Valljuk meg, szegényessége, szerzetesi igénytelensége ellenére is írónak való élet- és munkarend, amely jelentős művek bölcsője lehet. Ilyen körülmények között írta Déry a mozgalmi novellasorozatot, s készült a nagy munkára, életének legjelentősebb művére: *A befejezetlen mondatra*.

És persze nemcsak dolgozott. Járt a város forgatagát, üldögélt a Strandone előkelő cukrászdáiban vagy az olcsóbb sikátorok kávéházáiban. Munkája, szorgalmas és állhatatos írói tevékenysége mellett élte a zibongó életű, lüktető, forgalmas város életét. Időnként még kisebb-nagyobb kirándulásra is jutott ideje. Ugyancsak az *Ítélet nincs* lapjain számol be arról a kirándulásról és kalandról, amelynek Füst Milán társaságában volt részese. Egy sugárzó nyári napon hátizsákot vettek vállukra, és az olcsó hajóval meglátogatták Kotort. Itt aztán volt némi kalandjuk is. Füst Milán ugyanis buzgón fényképezgetett, különösen a csinos kotori lányokat, s minthogy a város nemcsak a csinos lányok korzójának színtere volt, hanem Jugoszlávia legnagyobb hadikikötője is, a szorgalmas fényképezés felkeltette a hatóság gyanúját. Déryt és Füstöt komor csendőrök kísérték az őrszobára, és csak nagy nehézségek, ijedelmek után nyerték vissza szabadságukat. Az átélt kalandok azonban nem gátolták meg őket abban, hogy egy másik hajóval hamarosan még nagyobb útra keljenek: Görögországba, Athénba utaztak, hogy az Akropoliszra is ellátogassanak.

A jugoszláviai nyárhoz tehát a szívós munka és néhány vidám kaland emléke fűződik. És még valami. Egy olvasmányélmény, amely később meghatározó módon befolyásolta Déry írói pályáját, különösen *A befejezetlen mondat* hatalmas kompozícióját. A Prousttal való ismerkedésre, *Az eltűnt idő nyomában* olvasására gondolok. »A dubrovniki tengerparton, fekete sziklán olvastam először Proustot majd negyven évvel ezelőtt — írja egy 1971 szeptemberében készült jegyzetében, *A napok hordaléka* című kötet lapjain —, s a két emlék, a tengeré s a „roman fleuve”-é, amely amabba ömlött, azóta is párosan jelentkezik, egyik a másikat idézve... Munkahelyemen, az Argentína penzió épülete mögött, egy fekete sziklán ülve s egy másiknak a hátamat támasztva, a könyv a térdemen, majdhogynem szerzetesi buzgalommal s az izgalom egy-egy nagy sóhajával szedtem magamba a tizenhat kötetet, egyelőre még csak sejtve vagy félig értve nagyságát, s rögtön újrazdndve, amikor az utolsó kötetnek a végére értem: azt hiszem, életem legnagyobb és legkitartóbb olvasói kielégülése volt... Proust mélabús mámorából a mai napig nem láboltam ki, nem is kívánok.«

Dubrovnik és Proust azóta is egymásra utaló emléket jelent, mondhatnók, »prousti« emléket, kölcsönösen ébresztve egymást, egyik a másikat kelti életre az idő rétegei alól. És a nagy műbe, amelyhez Déry már Dubrovnikból való távozása után, 1933 karácsonyán, egy bécsi kávéházban kezdett hozzá: *A befejezetlen mondat*ba beépült Proust hatása és beépült Dubrovnik emléke egyaránt. A nagy regény írása idején, a harmincas évek közepén-második felében, midőn az író körül egyre inkább elsötétedett az európai horizont, s ő egyre szorongatóbb magányban érezte magát, a dubrovniki nyár az emlékezet békés, nyugalmas pihenője volt. Pihenő, amely rövid időre felidézte a nyár izeit, a délszaki táj derűjét, a tengert és a fehéren szikrázó várost: egy emberibb lét ígését. Bizonyára nem véletlen, hogy az író nagy összecsapások, tragédiákkal terhes drámai jelenetek után vezeti hőseit Dubrovnikba, mintegy emlékezni, önvizsgálatot tartani, erőt gyűjteni — vagy felejteni. *A befejezetlen mondat*nak két nagy dubrovniki jelenete van, amelyben Déry képet ad a tengerparti városról, s nemcsak hőseinek és a városnak a kapcsolatát írja le, hanem vallomást tesz saját emlékeiről, nosztalgiáiról is.

Először a regény elején olvasunk Dubrovnikról, a dubrovniki nyárról. A Parcen-Nagy család az apa öngyilkossága után felejteti és a szegény elől külföldre: Dubrovnikba utazik. Lőrinc, Déry főhőse, a regény társadalmi övezeteinek és életszféráinak nyugtalan vándora, csendben szemlélődik az adriai város forrágában, látványosságai között. Húga, Desirée viszont már kalandokat keres és talán átadja magát a mediterrán élet könnyedségének, a tengerparti »vakáció« lázas élményeinek. És a szemlélődés és kalandozás során Dubrovnik világa, a tenger és a város ezer tulajdonsága, a természet és a civilizáció gazdag változatossága tárul az olvasó szeme elé. Érződik, hogy az író jól ismeri az ottani világot és életet, hogy ezernyi apróságot tud a városról, vendégeiről és látogatóiról. És kitetszik: Déry mintegy kedvét leli abban, hogy részletesen és bőségesen idézze fel ezeket a kisebb-nagyobb jelenségeket, emlékeket.

A dubrovniki »vakáció« forgatagában egy pillanatra megpihennek a Parcen-Nagy család tagjai, egy családi tragédia után és más tragédiák előtt. Abban az egyetemes válságban, amely társadalmi létüket és személyes életüket fenyegeti és mérgezi, ez a néhány hét jelentette a pillanatnyi kegyelmet; a város és a természet tündéri szépsége, mozgalmas élete kínálta fel a rövid pihenőt. És erre a kegyelemre, erre a pihenőre egész életükben emlékeznek majd Déry zaklatott sorsú hősei. Parcen-Nagy Lőrinc számtalan alkalommal gondol vissza a dubrovniki napokra, a városra és a délszaki természetre, Desirée pedig úgy őrzi magában dubrovniki emlékeit, hogy zaklatott és boldogtalan élete végén oda vonul vissza, ott várja az elkerülhetetlen pusztulást. És ennek a visszavonulásnak és búcsúnak a leírása ad még egyszer képet az adriai város szépségéről. Desirée felejtetni és búcsúzkodni ment Dubrovnikba, s bár a két látogatás között évtizedek teltek el, a város ugyanaz maradt. Változatlan maradt külső képe, levegője, természete. A regény hősei közben korszakokon és válságokon láboáltak át vagy buktak el, körülöttük általánossá vált a pusztulás; csak Dubrovnik őrizte régi formáját és lényegét. Az emberszabású szépség, a béke és a derű örök jelképe maradt.

A Dubrovnikról rajzolt képeket erős nosztalgia hatja át: az író nosztalgiája ama 1933-as nyár után, midőn nagy vállalkozásokra készült, s egy történelmi forduló baljós ege alatt is tele volt tervvel, erővel és hittel. Akkor készült beteljesíteni művészi sorsát, valóra váltani legjobb terveit. Ennek a régi készülődésnek és tervezgetésnek az emlékei támadnak fel negyven évvel később, midőn az *Ítélet nincs és A napok hordaléka* lapjain Dubrovnikra, ama 1933-as nyárra, a munkára, a tengerre és Proust olvasására emlékezik. Déry emlékei egy író és egy város kapcsolatáról beszélnek, amely íme eleven maradt az emlékek és az idő számtalan rétege alatt. A magyar irodalom és a délszláv kultúra, a délszláv táj kapcsolatához ez az emlék is hozzátartozik.